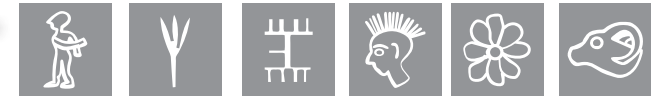

πολιτισμός

Μνήμη Γιάννη Σπανδάγου - Κυνηγώντας το χτες

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟ ΧΑΜΕΝΟ ΡΕΘΥΜΝΟ ΤΟΥ ΜΑΝΟΛΗ ΚΟΥΝΟΥΠΙΑ

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ

Ο Μανώλης Κούνουπας αποτελεί ένα κεφάλαιο για το Ρέθυμνο. Δεν είναι μόνο η μακροβιότητά του που τον κάνει να έχει βιώσει και να μας μεταφέρει ζωντανά ιστορικές περιόδους του Ρεθύμνου, όπως ο Μεσοπόλεμος, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, ο Εμφύλιος και η μεταπολεμική περίοδος. Είναι επίσης το εύρημα ότι διατηρεί στο ακέραιο τις πνευματικές του δυνάμεις, ιδιαίτερα την αντίληψη, τη μνήμη και την κρίση του. Κι είναι ακόμα το γεγονός ότι ο ίδιος συμμετείχε ενεργά στην ιστορία και μάλιστα από μια πολιτική πλευρά που στο Ρέθυμνο δεν υπήρξε αριθμητικά ευνοημένη. Και είναι, τέλος, η ιδιουσυναισθησία του που τον έκανε να παραμένει ψυχραιμός παρατηρητής αλλά και η κοινωνική του καταγωγή, που του προσέφερε την απαραίτητη παιδεία για να μπορεί να ερμηνεύει καταστάσεις και συμπεριφορές.

Θέλω να ελπίζω ότι δεν θα αργήσει να βρεθεί κάποιος από τη νεότερη γενιά των ερευνητών του Ρεθύμνου που θα αναλάβει να τον βιογραφήσει, καταγράφοντας παράλληλα με τη ζωή του και τις ιστορικές περιπέτειες αλλά και την μεταπολεμική ανόρθωση και απογείωση του τόπου. Για την ώρα μπορούμε να τον παρατηρήσουμε σε μια σχετική πρόσφατη φωτογραφία με το εφηβικό του βλέμμα, μαζί με τον συμμαθητή του Βασίλη Μαράκη, στην καλοκαιρινή εξόρμηση που είχαμε στο Σχολικό Μουσείο στην Αμνιά, στη συνέχεια στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Ελευθέρας. Την περασμένη εβδομάδα είχα-

με την ευκαιρία να διαβάσουμε στα «Ρεθεμνιώτικα Νέα» ένα άρθρο του με τον τίτλο «Η πολιτιστική κληρονομιά των μνημείων της πόλης και οι ολέθριες συνέπειες» για την καταστροφή 15 Ρεθεμνιώτικων μνημείων, τις αντιστάσεις, τις αιτιάσεις που προβλήθηκαν στον μνημειακό πλούτο της πόλης. Είμαι σίγουρος ότι ο εκλεκτός συμπολίτης δεν θα μου αρνηθεί το δικαίωμα να ξεκινήσω μια σειρά δημοσιευμάτων, αφορμωμένοι από αυτό, αισθητοποιώντας τα μνημεία αυτά μέσα από το φωτογραφικό μου αρχείο και προσθέτοντας ορισμένα ιστορικά στοιχεία.

Είμαι επίσης σίγουρος ότι δεν θα μου αρνηθεί την αφιέρωση της σειράς αυτής των εβδομαδιαίων δημοσιευμάτων στη μνήμη ενός άλλου ευπατρίδη του Ρεθύμνου, του Γιάννη Σπανδάγου, που σε επτά εβδομάδες συμπληρώνεται η πενταετία από την εκδημία του. Γι' αυτό και στον υπερίτιλό τους τοποθετώ τη δική του φράση «Κυνηγώντας το χτες»,

που είχε χρησιμοποιήσει σε μια σειρά εκλεκτών άρθρων ιστορικής τοπογραφίας του Ρεθύμνου στην εφημερίδα «Κρητική Επιθεώρηση» και τα οποία θα έπρεπε να συγκεντρωθούν και να τυπωθούν σε αυτοτελή έκδοση. Ελπίζω κάποια από τις νικήτριες ομάδες του Κυνηγίου Θησαυρού, στις οποίες άλλωστε και απευθύνονταν κατά κύριο λόγο, να το κάνει.

Από Ρολογιού άρρασθαι, λοιπόν, εφόσον αυτό αποτελεί την πιο γνωστή περίπτωση καταστροφής μνημείου, έχοντας γίνει αντικείμενο ερευνών και σχετικής μονογραφίας από τον Νίκο Κοκονά. Το Ρολόι του Ρεθύμνου ήταν μηχανικό και όχι ηλιακό, όπως συχνά αναφέρεται. Το έτος 1596 ο τότε ρέκτορας του Ρεθύμνου G. Mocenigo ανέφερε στη Βενετία την κατάρρευση του θόλου του Πύργου. Ίσως τότε να πραγματοποιήθηκε καθολική ανοικοδόμηση του κτηρίου, το οποίο από εκεί και πέρα έφερε επιγραφή με το όνομα του ρέκτορα και τη χρονολογία 1601. Εδραζόταν σε έναν πύργο της παλιότερης οχύρωσης της πόλης, του Castell Vecchio. Ο πύργος αυτός μετά την τουρκική κατάκτηση είχε ενσωματωθεί σε παράπλευρα κατοικίες και χρησιμοποιούνταν ως πύργος φυλακών, όπως αναφέρει το 1669 ο Evliya Chelebi. Η τελευταία γνωστή φωτογραφία του τραβήχτηκε από τον στρατιώτη των γερμανικών στρατευμάτων κατοχής Erhard Gudrich. Κατεδαφίστηκε κατόπιν απόφασης του Δημοτι-

κού Συμβουλίου με ταχύτερες διαδικασίες το 1946, αν και είχε κηρυχθεί διατηρητέο μνημείο με Βασιλικό διάταγμα που δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 11-3-1939. Από το μνημείο διασώζεται σπάρραγμα του τόξου ενσωματωμένο σε τοίχο κτηρίου και το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου στην αυλή της Loggia.

Η τελευταία περίοδος της Οθωμανικής κατοχής της Κρήτης σηματοδεύτηκε από ένα εκτεταμένο πρόγραμμα κατασκευής έργων, μεταξύ των οποίων στο Ρέθυμνο της δεξαμενής του Μασταμά και του υδραγωγείου διανομής του νερού στην πόλη αλλά και της Δημοτικής Αγοράς, η οποία έμεινε γνωστή με το όνομα «Κασαπιά». Τα εγκαίνια της αγοράς πραγματοποιήθηκαν το έτος 1895, επί δημαρχίας του Γιουσούφ Μπέη Αλιγατζιδάκη, χωρίς ποτέ το έργο να αποπερατωθεί, αφού κατασκευάστηκαν μόνο τα 23 από τα 37 σχεδιαζόμενα καταστήματα. Αποτελούσαν την πρώτη κλειστή αγορά της Κρήτης και καταδαφίστηκαν, χωρίς ουσιαστικές αντιστάσεις, το έτος 1961. Στη θέση τους υπολογιζόταν να κατασκευαστεί μια νέα κλειστή αγορά, η οποία ποτέ δεν αποτέλεσε ουσιαστικό στόχο των δημοτικών αρχών. Σήμερα έχει εκλείψει ακόμη και το όνομα του περιβάλλοντος χώρου «Πλατεία Κρε-

οπωλείων», αφού μετονομάστηκε σε «Πλατεία Τεσσαρών Μαρτύρων» από τον παρακείμενο ναό. Το κτήριο επανέφερε στη μνήμη

της πόλης με βιβλίο του ο συμπολίτη συνταξιούχος δικηγόρος και ενεργός ιστοριοδίφης Χάρης Παπαδάκης.

Το περιμετρικό τείχος του Ρεθύμνου είχε κατασκευαστεί την τριakonταετία 1540-1570. Ξεκινούσε από την ανατολική αμμουδιά, όπου και ο μόνος «κανονικός» προμαχώνας του, με το όνομα της Αγίας Βαρβάρας. Εκεί διανοιγόταν η Πύλη της Άμμου, με την οποία το Ρέθυμνο επικοινωνούσε με τα Κατωμέρια και τον Μυλοπόταμο. Ήταν μια απλή στην όψη πύλη, όπως φαίνεται σε φωτογραφία που δημοσιεύσει ο Γιώργος Π. Εκκεκάνης στην οποία διακρίνονται και μερικοί από

τους πρώτους περιηγητές και περιηγήτριες που επισκέφθηκαν το Ρέθυμνο. Με την ευκαιρία να αναφέρουμε ότι η Πύλη αυτή ακουγόταν περισσότερο με το τουρκικό της όνομα «Κουμ Καπί», όπως άλλωστε και η πιο γνωστή της ομώνυμη στα Χανιά. Μόνο που η δική μας δεν ονοματοδοτήσε μια ολόκληρη συνοικία, όπως συνέβη εκεί. Αντίθετα, η συνοικία ακουγόταν πάντα (και το τοπωνύμιο ακούγεται μερικές φορές μέχρι και σήμερα) ως «Άμμος Πόρτα».

Το γκρέμισμα της πύλης ήταν πανηγυρικό, μετά από την απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου της 11^{ης}-5^{ης}-1899, που αφορούσε το σύνολο του περιμετρικού τείχους της πόλης, στην οποία αναφερόταν ότι «...οι ιδιοκτήτες των παρά τα τείχη της πόλεως οικιών οίτινες θέλουν να ανοίξουν το τείχος κατά το πλάτος της οδού των δυνάτων να προβώσιν εις τούτο αφού συνεννοηθούν πρότερον μεταξύ των δια το εξοδευτέμενον ποσόν». Στη φωτογραφία διακρίνεται η κα-

τεδάφιση σε μια πολύτιμη φωτογραφία από το αρχείο του Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου Ρεθύμνης. Η φωτογραφία είναι πολύτιμη γιατί διακρίνονται και υπομνηματίζονται και άλλα κτήρια που δεν υφίστανται σήμερα. Οπωσδήποτε η περηφάνια που διακρίνεται στα πρόσωπα των καταδαφιστών πιστεύω ότι δεν έχει να κάνει τόσο με την καταστροφή του μνημείου καθαυτή αλλά με τη συμβολική κατεδάφιση μιας ολόκληρης εποχής, εκείνης της οθωμανικής κατοχής.

Το έτος 1865 η οικοδόμηση του Μεγάλου Στρατώνα στην ευθεία του περιμετρικού τείχους του Ρεθύμνου κατέστρεψε τον προμαχώνα Καλλέργη και την πύλη του Αγίου Αθανασίου. Επειδή όμως το τείχος θεωρούνταν ακόμη αναγκαίο, ανοικοδομήθηκε μεταπολεμικά. Θεωρούνταν απαραίτητο περισσότερο για την άμυνα των Τουρκορεθμινών στο εσωτερικό του οχυρού περιβάλλοντος από τους επαναστάτες χριστιανούς και λιγότερο για τον φόβο πιθανών επιδρομών. Στη νέα του μορφή το τείχος διέθετε δύο προ-

μαχώνες και μια νέα πύλη, η οποία έμεινε γνωστή με έξι τουλάχιστον ονόματα: Μαρμαρόπορτα, Καινούρια Πόρτα, Πόρτα του Στρατώνα, Πόρτα του Κισιά (Στρατώνα), Αρκά Καπί (Αρκά Καπού = Πίσω Πόρτα) και Χανιόπορτα. Η νέα πύλη, όπως και η παλιά, άνοιγε μόνο για στρατιωτικούς λόγους και τα θυρόφυλλα της ήταν ξύλινα με μεταλλική εξωτερική επένδυση. Στο γέισο της εικονιζόταν λιοντάρι πάνω σε κάποιο γδαρμένο οικόσημο, πιθανό υπόλειμμα από κάποιο μαρμάρينو σπάρραγμα της Βενετοκρατίας.

Οι μισθοφόροι ιππείς (stradioti), οι επονομαζόμενοι και capelleti (μακρυμάλληδες, επειδή συνήθιζαν να αφήνουν μακριά μαλλιά), θεωρούνταν ότι συνέβαλλαν αποφασιστικά στην άμυνα του Ρεθύμνου. Κατάγονταν στην πλειονότητά τους από τα Επτάνησα και την Αλβανία και κατοικούσαν σε 19 κατοικίες, που είχαν ανεγερθεί κατά τον 17^ο αιώνα στο εσωτερικό του προμαχώνα της Αγίας Βαρβάρας στη συνοικία που πήρε το όνομά τους «Αρβανιτιά». Τον προμαχώνα αυτό βλέπουμε εδώ σε φωτογραφία των αρχών του 20ού αιώνα του Giuseppe Gerola. Αρχικά είχε προγραμματιστεί να ανε-

γερθούν 28 συνολικά κατοικίες. Όλες είχαν είσοδο από το εσωτερικό του προμαχώνα της Αγίας Βαρβάρας, ουσιαστικά δηλαδή από την σημερινή πλατεία Ιεραφασιστικά στην άμυνα του Ρεθύμνου. Από την οπίσθια πλευρά τους είχαν το τείχος, που είχε πάχος γύρω στα δύο μέτρα. Να σημειώσουμε εδώ ότι οι stradioti, παρ' όλη τη μισθοφορική τους ιδιότητα, επέδειξαν εξαιρετικό ηρωισμό και αυτοθυσία κατά την πολιορκία του Ρεθύμνου το 1646 και πολλοί από αυτούς βρήκαν τον θάνατο, ιδιαίτερα κατά το περυσιατικό της υποχώρησής τους από τα περιμετρικά του τείχους οχυρώματα προς την Πύλη Guora.

Η κατανομή των κατοικιών τους ήταν 11 θολωτές κατοικίες από την πλευρά της οδού Ε. Μακαρίου, 3 κατοικίες από την πλευρά της Λεωφόρου Κουτουριώτου, και άλλες 5 από την πλευρά της πλατείας Αγνώστου Στρατιώτη. Η διάνοιξη όμως της οδού Γερακάρη μεταπολεμικά κατέστρεψε δύο από τα καταλύματα αυτά, ενώ οι παραπονηθείσες του υπολοίπων συνεχίστηκαν μέχρι και την δεκαετία του 1980. Σήμερα μόλις ένα κατάλυμα στην οδό Ε. Μακαρίου θυ-

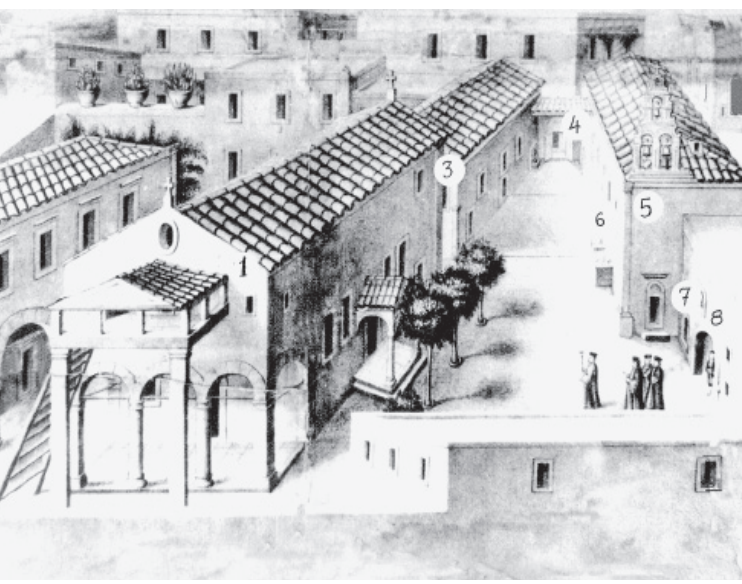
μίζει την πρώτη μορφή των κατασκευών αυτών, κι αυτό επειδή εγκαταλείφθηκε ως κατοικία προ πολλών δεκαετιών, ενώ ένα άλλο στη Λεωφόρο Κουτουριώτου, φριχτά παραποιημένο, αποτελεί εκεί το ίχνος του περιμετρικού τείχους του Ρεθύμνου. Στη φωτογραφία, η οποία προέρχεται και πάλι από το αρχείο του Ιστορικού και Λαογραφικού Μουσείου Ρεθύμνης, διακρίνονται τα θολωτά καταλύματα πριν από τη διάνοιξη της οδού Γερακάρη.

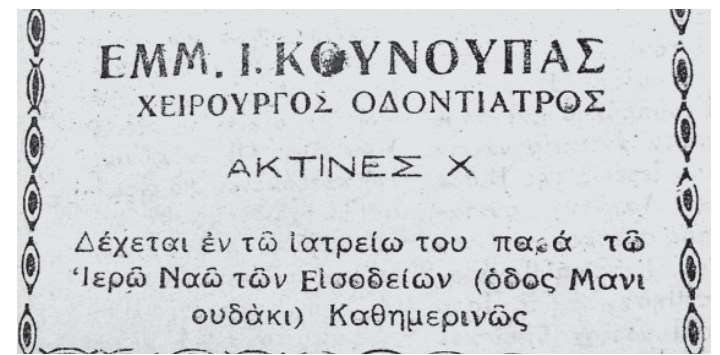
Η αίθουσα διδασκαλίας του αλληλοδιδασκτικού σχολείου αρρένων του Ρεθύμνου στα νοτιοανατολικά του μητροπολιτικού ναού, που υπομνηματίζεται με τον αριθμό 5 στην επόμενη εικόνα, ήταν ο επιφανέστερος κλειστός χώρος εκδημιουργίας της πόλης μέχρι και την κατεδάφισή της το 1962. Είχε οικοδομηθεί το έτος 1840, στοίχισε 15.000 γρόσια και είχε διαστάσεις 18,46x8,05x5,90 μέτρα. Το διδακτήριο αυτό ονομάστηκε επί Αυτοκρατορίας «Αίθουσα Πρίγκιπος Γεωργίου» προς τιμήν του Πρίγκιπα Αρμιστή της Κρήτης. Το 1935 έπαψε να χρησιμοποιείται ως διδακτήριο και επισκευάστηκε, ηλεκτροφωτίστηκε και επιπλώθηκε. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για διαλέξεις, θεατρικές παραστάσεις και άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις, υπό το όνομα «Αίθουσα Τριών Ιεραρχών».

Περιμετρικά της Μητρόπολης υπήρχαν όμως και άλλα κοινοτικά κτήρια της χριστιανικής κοινότητας του Ρεθύμνου. Ένα από αυτά, το διδακτήριο του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Θηλέων, το οποίο παράλληλα στεγάριζε και το Ελληνικό Σχολείο Θηλέων, φαίνεται υπομνηματισμένο με τον αριθμό 2 της λιθογραφίας, οικοδομημένο το έτος 1864. Χωροθετήθηκε στα βόρεια του μητροπολιτικού ναού, στον περίβολό του και στοίχισε 94.341 γρόσια. Ήταν ένα εντυπωσιακό για την εποχή κτήριο, που καταδαφίστηκε το έτος 1933. Ένα άλλο κοινοτικό κτήριο, το δώροφο δι-

δακτήριο του Ελληνικού Σχολείου (αργότερα Ημιγυμνασίου και από το 1909 Γυμνασίου), διακρίνεται πίσω ακριβώς από το ιερό της Μητρόπολης με τον αριθμό 3, όπως διακρίνονται και άλλα κτήρια της ανατολικής πλευράς, σε αιθούσες των οποίων κατά περιόδους στεγάζονταν σχολικές τάξεις. Όλα αυτά τα κτήρια καταδαφίστηκαν το 1957. Ως αιτιολογίες της κατεδάφισης προβλήθηκαν η «ετοιμορροπία», η απαξίωση του χρόνου και η «απελευθέρωση» χώρων για τη διαμόρφωση πλατείας γύρω από τον μητροπολιτικό ναό, που θα βοηθούσε στην ανάδειξή του.

Θα συνεχίσουμε όμως την επόμενη εβδομάδα, στα πάντα φιλόξενα «Ρεθεμνιώτικα Νέα». Για την ώρα προσθέτω μία ακόμα φωτογραφία, η οποία θα ζηλητήσει μνήμες στους παλιότερους Ρεθεμνιώτες και νοσταλγία στον φίλο Μανώλη Κούνουπα. Πρόκειται για διαφημιστική ρεκλάμα στις εφημερίδες της εποχής του οδοντιατρείου του στο Ρέθυμνο, που βρισκόταν στην ίδια περιοχή από την οποία προέρχονται και οι δύο τελευταίες εικόνες του άρθρου, από την περιοχή δηλαδή της Μητρόπολης. Εκεί λοιπόν, στην οδό Μανιουδάκη ο συμπολίτης είχε στεγάσει ένα πρότυπο ιατρείο, που θα πρέπει να σημειώσουμε ότι την εποχή εκείνη είχε μέχρι και ακτινογραφικό μηχά-

νημα! Οπωσδήποτε είναι απώλεια για το Ρέθυμνο που ο μέχρι τότε συμπολίτης μας μετόικησε στη συνέχεια στην Αθήνα, έστω κι αν κάθε καλοκαίρι βρισκόταν στη γενέτειρά πόλη, γιατί με δεδομένα τα χαρακτηριστικά του που αναλύσαμε

στην αρχή του κειμένου, αν παρέμενε σήμερα θα γνωρίζαμε πολύ περισσότερα για τον τόπο μας και μάλιστα από πρώτο χέρι.
*Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-Συγγραφέας strharis@yahoo.gr